

Корней Иванович Чуковскийдин
140 жазына

**ЧЫМЫЛ-ҚЫНГЫЛДААК
АЙЫЛДАП КЕЛДІ
АЛТАЙҒА**

 азатпай

г. Горно-Алтайск
2022

Книга издана при финансовой поддержке
Министерство цифрового развития,
связи и массовых коммуникаций Российской Федерации
Департамент государственной поддержки периодической печати и
книжной индустрии

КИРЕ СӨС

Улу орус бичиичи, поэт, литературалык сөгүшчи-критик – Корней Иванович Чуковский бойы керегинде мынайда айткан: *«Мен 1882 жылда Петербуртта чыккам. Ол тушта адам, студент кижги, энемди – Полтава губерниянын крестьян эшизин таптап, жүре берген. Энем эки балазын ээчидип, Одесса жаар көчкөн.*

Менин энем кара кабактарлу, сынгыр, оборы жаан үй кижги болгон. Онын жүзин кезектей кара оору (оспа) ойдыктай жип те салган болзо, онын кеберкек чырайы алдырышпаган. Локту эл-жон бу ооруну керекке албайтан.

Энем белин де түзөтпей, туш улустын кепкийимин жунган. Анайып иштеп алган акказы онын сок жангыс кирелтези болгон ошкош».

Корней Иванович Чуковскийдин чын ады-жолы – Николай Васильевич Корнейчуков. Онын бала тужы Одессада өткөн. Энези, Екатерина Осиповна, бар-жок күчин салып, балдарына

үредү берерге амадап, кызын епархиянын школында үреткен, уулы Экинчи прогимназияда үренген. Ол кийинде жылдарда жарлу бичиичиле – Борис Житковло бир класста үренип, најылажып жүрген. Житковтордын билези ого жаантайын бичиктер бергенинен улам, уулчак кычырарына тартылып, жаштан ала үлгерлер ле поэмалар бичип баштаган.

Бежинчи класста үренип турарда, «казанчылардын балдары» гимназияда үренбес деген жакаанла, оны гимназиянан чыгаргылаган. Үредү жок, жиир акказы жок, «сурас» деп базындырып, ол келишкен ле ишти бүдүргөн. Корней тангынан бойы гимназиянын толо курсы үренеле, экзаменди табыштырып, аттестат алган. Англичан тилди де бойы үренип алган.

1901 жылда Корней Чуковский литературада ижин баштап, фельетондор, статьялар, англичан газеттерден орус тилге жетирүлөр көчүргөн, жарлу бичиичилердин чүмдемел ижи керегинде лекциялар кычырган.

1903 жылда ол Мария Борисовна деп кысла биле төзөйлө, Лондон жаар корреспондент болуп атанган. Англияда жүрүм база күч болордо, ол барлу үйин кайра жандырган.

Россиянан иш-жалы тутакту келип турганынан улам, ол 1904 жылда жанып келген.

К.И. Чуковский 1923 жылда – «Мойдодыр» ла «Тараканище», 1924 жылда – «Муха-Цокотуха», 1925 жылда – «Бармалей», 1926 жылда «Федорино горе», «Чудо-дерево», «Телефон», «Закаляка» ла «Путаница» деп бичиктер балдарга чыгарган. Эмдиги өйдө бу бичиктерди кычыргажын, озор кече ле чүмделгендий деп билдирет. Бичиичи үлгерлерин, чөрчөктөрүн школдордо, пионерлердин лагерьлеринде, байрамдарда

кычырганда, озор балдарга сүреен жарайтан. Анайда ок ол ады-жолы телекейде жарлу бичиичилердин чүмдемелдерин орус тилге көчүрүп, бисти таныштырган. Темдектезе, Киплингтин чөрчөктөри, «Приключения Робинзона Крузо», «Принц и нищий», «Копи царя Соломона», «Приключения Мюнхгаузена», «Приключения Тома Сойера», «Приключения Гекльберри Финна», көп-көп англичан кожондор ло үлгерлер.

1935 жылда онын «Краденое солнце» ле «Топтыгин и Лиса» деп чөрчөктөри кепке базылган. Бого үзеери ады жарлу журукчылардын ла бичиичилердин иштерин шиндеп, бичиктерине кире сөстөр бичиген.

Корней Иванович чөрчөктөрүн балдарга жангыс ла бичиктерде сыйлаган эмес, ол болчомдорло кожо башка-башка ойындар ойноорго сүүйтен. Кышкыда балдарла кардан Кар-Карычак эдетен, жайгыда озорло кожо агаш аразына барып, чочогойлордон наадайлар чүмдегилейтен, чырбагалдар жууп, от салала, оны эбиреде отурган балдарга үлгерлерин кычыратан, чөрчөктөрүн куучындайтан.

Корней Чуковский кижинин, анчадала балдардын сүүнчизинин тоозын жангыс ла чыгарган бичиктериле көптөткөн эмес, анайда ок ол Москванын жанында Переделкино деген бичиичилердин амырайтан, бичинетен журтта, 1957 жылда, бойынын акказыла балдарга библиотека туткан. Совет Союзтын жайалталу бичиичилери библиотекага бичиктер, бойларынын портреттерин, ойынчыктар аткаргылайтан. Анда кружоктор иштеген, бичиичилер балдарла туштажулар өткүрген.

Балдар кычырышка тартылзын, тилин сүүзүн, кеендикке жүткизин, киленкей улус болуп тасказын деп, Корней Иванович амадаган.

К.И. Чуковский – балдардын совет литературазынын төзөөчилеринин бирүзи. Кажы ла үйенин балдары онын үлгерлерин кычырып, жүрүмин баштаган. Анчадала онын чөрчөктөри литературанын телекейине кирер жолды балдарга ачкан.

1969 жылда 88 жашту Корней Иванович ак-жарыктан сала берген.

Алтай литературада балдарга чүмдеген, эмди де бичип турган бичиичилер – Чуковскийдин үренчиктери. Онын жолын улалткан мөрлү поэттер: А. Ереде-ев, Ж. Кыдыев, В. Качканаков, К. Тепуков, Б.Самыков. Озор, үредүчизи ле чилеп, балдардын кылык-жангын жакшы билгилеер, озордын көксин неле кыймыктадарын сезер, фантазиязын ойгозор, табышла, үлгердин күүзиле, күлтезиле, күрмелгезиле жаш корболорды ээчидип, куулгазыннын телекейине јединип кийдирген.

К.И. Чуковскийдин бу бичикке кирген чөрчөктөрүн ле үлгерлерин Алтайдын балдары жараш су-алтай тиле кычырар, сүүнер. Сөстин устарынын көчүришке салган ийдези, јаан жайалтазы бичикке кирген чүмдемелдерден иле көрүне берер. «Чымыл-Кынгылдаакты» (К. Тепуков көчүргөн), «Бармалейди» (Б. Самыков), «Ай-болитти» (Б. Укачин), өскөлөрүн де кычырып, алтай тилистин байлыгын канай кайкабас, сөстөрдүн экпиниле, жаражыла, ээлгириле канай оморкобос!

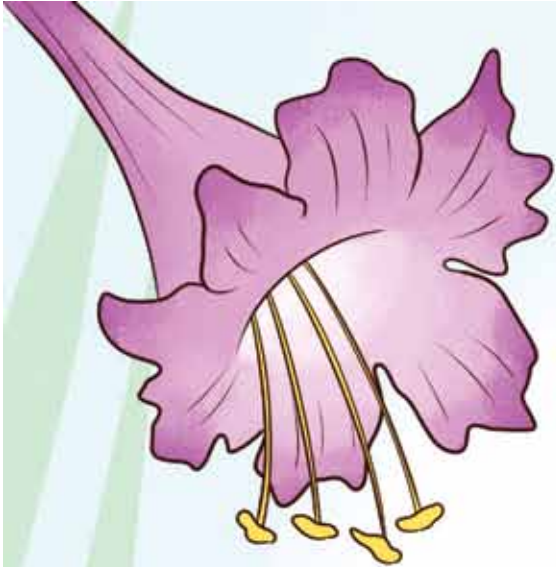
Адакыда темдектегежин, көчүрилген бу чүмдемелдер оригиналга жуук болгоны – кеендик литературада көчүрер иштин эп-марынын эталоны. Ол балдардын литературазынын база бир жаан јединин, алтай тилистин өзүм алынганын керелейт.

Нина Тепукова

ЧЫМЫЛ- КЫНГЫЛДААК

*Күлер Тепуков көчүргөн
Журуктары Саяна Темееванын*

Чымыл, Чымыл-
Кыгылдаак -
Алтын ичтү бошпонок!

Жалаң керип жүреле,
Акча тапты Кыгылдаак.

Сүүнип жетти базарга,
Самовар алды бойына.

«Таракандар, келигер,
Чайдан келип ичигер!»

Таракандар келдилер,
Чайды тапту ичтилер.

Оок-теек конгыстар
Үч аяктан ичтилер.
Тапту жакшы тамзыктайт,
Теертпек кожо жигилейт.
Бүгүн Чымыл-Кынгылдаак
Чыккан күнин темдектейт!

Секирткиштер Чымылга
Сыйлап берди сопоктор.
Тегин эмес өдүктөр –
Олордо алтын сомоктор.

Келип барды Чымылга
Карган жаанак – Адару.
Тату мөтти туттурды,
Жаагынан окшоп уткуды...

«Жаражай бүткен Көбөлөк,
Вареньени амзагар!
Айса слерге жарабайт
Бистин күндү курсагыс?»

Карып барган Жӱргӱмӱш
Калып келди кенейте,
ӱре-јеле Чымылды
Толукка кептей кыстады –
Ӗлтүрип салар күүндү,
Жоголтотон санаалу!

«Айылчылар, болушсаар!
Жӱргӱмӱштӱн айрызаар!
Күндүлегем мен слерди,
Азырагам мен слерди,
Таштабагар слер мени –
Ӗлӱргӱ јеткен бойымды!»

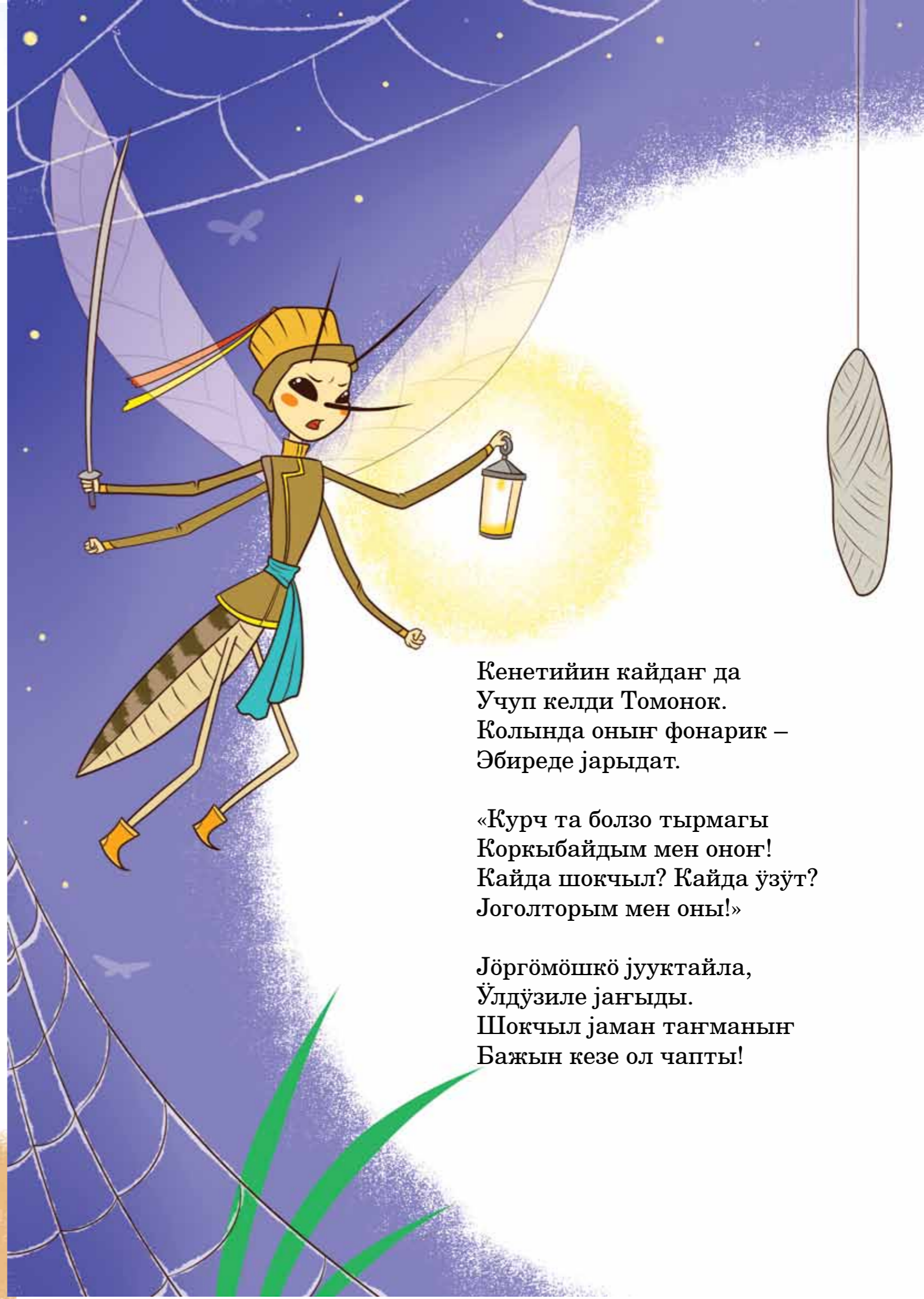
Курт-конгыстар коркыды,
Толуктар сайын, үйттер сайын
Жажынды:

Диван алдына – таракандар,
Отургыш алдына – конгыстар.
Оок-теек курт-конгыс
Орын алдына жажынды,
Жуулажар күүндери жок болды!
Кем де жеринен чыкпайт:
Өлөр болзонг – өл,
Жажы толгон сен, Чымыл!

Аспан дезе, Аспан дезе,
Кижичилеп,
Топ-топ-топ, секирип,
Жыраа ажыра калыды,
Күр алдына жажынды,
Үн де чыгарбай тымыды!

Казыр бүткен Жөргөмөш
Күлүп алды Чымылды.
Курч тижиле Чымылдын
Жүрегине сайат, кадайт,
Канын соорот көөркийдинг.

Чымыл кыйгырат,
Алгырат.
Жөргөмөш-шилемир унчукпайт,
Маказырап каткырат.

Кенетийин кайдаг да
Учуп келди Томонок.
Колында онын фонарик –
Эбиреде жарыдат.

«Курч та болзо тырмагы
Коркыбайдым мен оноң!
Кайда шокчыл? Кайда үзүт?
Жоголгорым мен оны!»

Жөргөмөшкө жууктайла,
Үлдүзиле жаңыды.
Шокчыл жаман таңманың
Бажын кезе ол чапты!

Колынан алды Чымылды,
Көзнөккө оны экелди.
«Аргадап алдым мен сени,
Жоголтып салдым тагманы.
Эмди, көөркий-жаражай,
Абакай меге болорын!»

Жажынып калган когыстар
Такта алдынан чыккылайт.
Томонокко сүүнчизин
Жажырбай олар айткылайт:
«Мак сеге, Томонок!
Женүчиге мак болзын,
Томонокко баш болзын!»

Жылдыс-курттар мантажып,
Жарык одын камызат.
Эбиреде – жаан сүүнчи,
Каткы-ойын жайылат!

«Төртөнбут деп когыстар,
Ончозына жарлагар:
Музыканттар жуулышсын,
Бије-ойын башталзын!»

Музыканттар жуулышты,
Барабандар күнкүлдейт:
Күн! күн! күн! күн!
Чымыл ла Томонок бүгүн
Куйундалган биједе.

Олорды ээчиде Клап
Сопогыла топ, топ!

Конгыстар ла оок курттар,
Көбөлөк лө ат-конгыстар.
А тыйрык мүүстү конгыстар –
Байыркаган күлүктөр,
Бөрүктерин чачкылайт,
Күйелерле бијелейт.

Тар-тар, тар-тар,
Бијелейт оок чымылдар.

Эл-јон сүүнчиде:
Чымыл качты кижиге,
Томонок деп баатырга,
Канчын-јиит күлүкке!

Чымалы, Чымалы!
Чеберлебейт өдүгин, –
Ўйи была секирет,
Конгыстарга ол имдейт:
«Слер, конгыстар,
Слер, эркелер,
Тар-тар-тар-тар-таракандар!»

Сопоктор кыјырайт,
Каблуктар тарсылдайт, –
Таң атканча чымылдар
Ойын-јыргал улалттар,
Ненин учун ол дезе,
Бүгүн Кыңылдаак-Чымылдын
Чыккан күни! Чыккан күни!

АЗАТПАЙ

Ак-жарыкта азатпай журтаган. Ол кичине-ек болгон.
Көрзөөр дө, бу ла кире:

Je азатпай бойын јаан деп бодойтон. Бажын канкайтып,
мынайда тынзынып базатан:

Азатпайда эне болгон. Энези оны сүреен сүүген. Энези
мындый болгон:

Энези чойлошкондор тудуп, азатпайды азырайтан. Ол
чойлошкондор мындый болгон:

Бир катап азатпайдын энезине Кара Киске калып келди. Ол кискененг качып жажынган. Кара Киске мындый бүдүштү болгон:

Азатпай жаңыскан артты. Кенетийин көрзө, чеденнин кырына жап-жараш, жаан пөтүк чыгара калыйла, мойнын мынайда чөйип алды:

Пөтүк ойиненг өткүре тынг кыйгырды: «Күкүрүкү-ү-ү-ү!» Онон тынгзынып, эбиреде аяктады: «Мен эн бөкө, эн күчтү эмезим бе?»

Мыны көргөн Азатпай сүүнди, оморкоды. Ол пөтүкти өткөнип, мойнын мынайда чөйди:

Азатпай бар-жок күчиле сыйкылдады: «Пү-пү-пү-пү! Мен де күчтү! Мен де баатыр!» Же бүдүрүлип, кичинек көөлмөккө мынайда жыгылды:

Кöөлмөктө бака отурган. Азатпайды көрүп, ол анаар ла каткырды: «Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! Пөтүктый болорго, сеге арай ла эрте! Ол бака мындый болгон:

Бу тушта азатпайдын энези мантап келди. Ол балазына килеп, оны канадыла жабып эркелетти. Бот мынайда:

МОЙДОДЫР ОЙЛГАНЧА ЖУНУ

*Борис Укачин көчүргөн
Журуктары Саяна Темееванын*

Јууркан менен качкан,
Простынь ырап учкан.
Јастык база јалбандап,
Менен качып барган.

Ўспекчин јаар тап этсем,
Ол печкеге кире берди.
Бичикти тудайын дезем,
Ол до туура секирди.

Секирип, секирип барала,
Орыннын алдына кирди.

Суузайла, чай ичерге,
Самоварга жүгүрүп жеттим.
Карды тастак самовар
Кайра болуп элес этти.
Бу канайткан?
Бу не болгон?

Эбиреде ончозы
Экпинделип куйундалган,
Ончозы неден де коркыган,
Тегелик болуп айланган?
Утюгтар ээчий сопоктор,
Сопоктор ээчий пирогтор,
Пирогтор ээчий утюгтар,
Күлкү курдын кийнинен -
Ээчий-деечий элбирежет.
Айлангылайт,
Анданыжат.

Энемнинг уйуктаар кыбынын
Эжиги кенейте ачылды.
Майчык бутту Јунунгыш
Мени көрүп кайкады:

«Бу тагманын кирлүзин,
Јескинчилүзин,
Јунунбаган чочкочок!
Трубочисттен де кара,
Бойынды жазап ајарзан:
Мойнында сенин вакса,
Тумчугын алды чылбак.
Колдорыннын каразынан
Шалмарын да јескинди,
Сенен качып жүгүрди.

Эрте-эрте, таг эрте
Чычканактар јунунат,
Кискелер де, суугуштар да,
Јөргөмөш лө конгыстар.

Јангыс сен јунунбадын,
Кирлү бойын артып калдын.
Өдүктөр ле чулуктар
Сенен качып бардылар.

Мен - Улу Јунунгыш,
Ат-нерелү Мойдодыр.
Јунунгыштардын Јааны,
Јышкыштардын Башчызы.

Буттарымла тап этсем,
Алыптарым жуулыжар.
Бу кыпка тургуза ла
Јунунгыштар чубажар,
Ўрўжип, улужып,
Буттарыла тирсилдеер,
Јунунбай турган танманын
Јунуныжын кандырар -
Мойка деген ару сууга
Бажынды сугуп чўнгўрер!»

Согуп ийди јес тасты,
«Кара-барас!» деп кыйгырды.
Тургуза ла щёткалар
Трещоткадый чытылдажып,
Арка-мойнымды јышты,
Мынайда айдышты:
«Јунуп, јунуп ийерис,
Ару, ару эдерис.
Трубочист кажайар,
Кажайар, кажайар!»
Самын секирип келди,
Чачыма кадала берди.
Айланат, самындайт,
Адарудый чагат.

Калжуурган жышкыштан
Чыбыктан чылап качтым.
Садовый, Сенной оромдорло
Анан качып жүгүрдим.
Чеденди ажыра калдым,
Таврический садка кирдим.
Ол кийнимненг учуртат,
Бөрү чилеп тиштейт.

Мени болзо сүүндирип,
Удура келди Крокодилим.
Ол Тотошала, Кокошала
Барып жатты жайканып.
Эки көзин кылайтты,
Мени истеген күлүкти
Жуда салып ийбей кайтты.
Буттарыла тирсилдетти,
Мени дезде адылды:

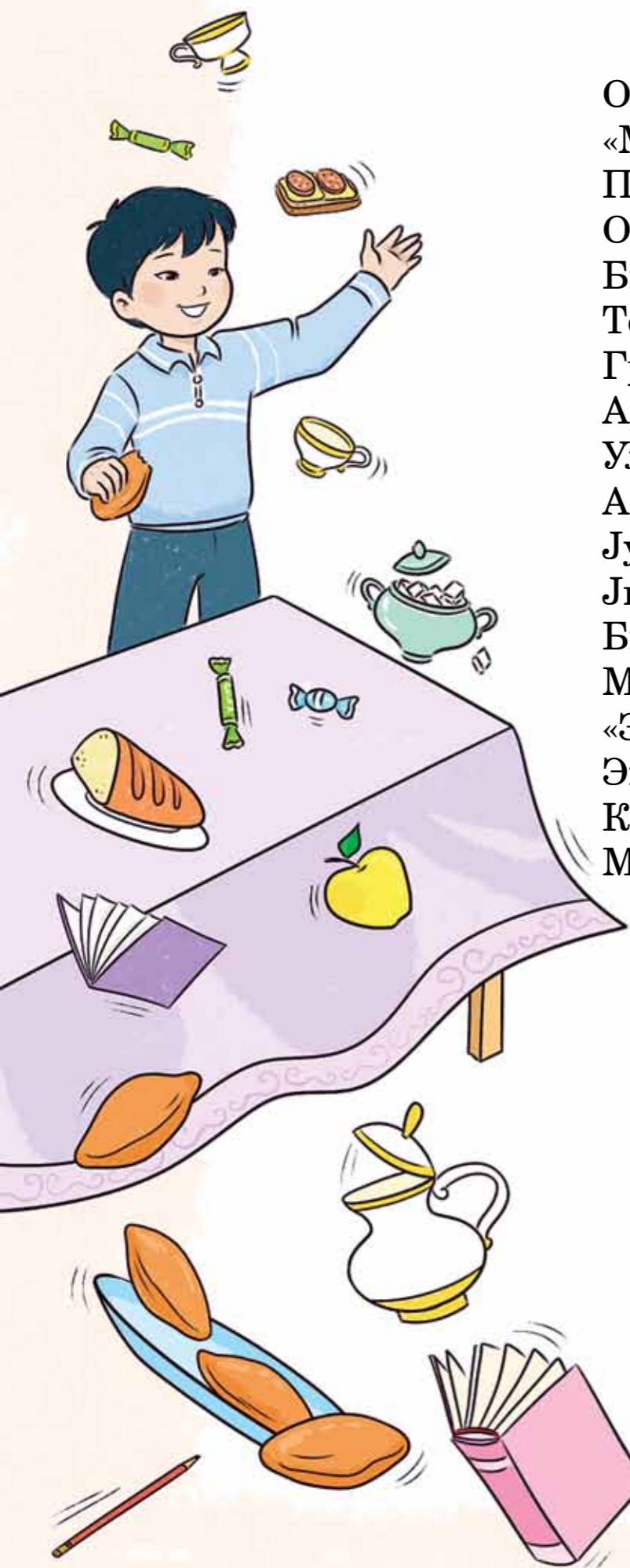

«Тургуза ла јан - деди,
Јүзинди барып јун - деди,
Јанбас болзон, сени мен - деди,
Јуда салып ийерим! – деди».
Мен оромло жүгүрдим,
Мендеп түрген јандым.

Јунунгышка келеле,
Самынбыла, самынбыла
Такып-такып јунундым.
Ваксаны, черниланы
Көбүктү самын апарды.
Бу ла өйдө шалмарым
Колыма бойы калыды.

Оны ээчий пирожок
«Мени јизен, најым!» деди.
Пирогты ээчий бутерброд
Оозыма бойы база кирди.
Бичигеш те бурылды,
Тетрадим де бурылды.
Грамматика болзо бијеге
Арифметиканы кычырды.
Улу Јунунгыш,
Ат-нерелү Мойдодыр,
Јунунгыштардын јааны,
Јышкыштардын башчызы
Бијелегенче келди,
Мени окшоп мынайда айтты:
«Эмди сени мен сүүйдим,
Эмди сени мактайдым!
Кирлү бойын јунулдын,
Мойдодырга јарадын!»

Јунунар керек, јунунар,
Эртен-энгир јунунар.
Јунунбаган танмаларды
Уйалтар ла электеер,
Уйалтар ла электеер!
Эзендик болзын самындар,
Јелбер-семтер коларткыштар,
Тиш арчыыр порошоктор,
Койу тиштү тарактар!
Јаантайын ла јунуналык,
Мылчага да кирелик,
Агын сууда анданалык,
Тенгисте де эжинелик.
Кажайганча јунатан
Кандый ла сууга мак болзын!

АНДЫЙ ЛА АНДЫЙ ЭМЕС

1

– Боба, аргалу болзон, меге киске ле чычкан журап берзен – деп, Мура сурады.

– Киске ле чычканды ба? – деп, Боба айтты. – Жарайт! Мен сеге киске ле чычканды журап берерим.

Ол мындый журук журады:

2

– Ах, Боба, сен кандый каткымчылу – деп, Мура айтты. – Чычкан кискени тудуп болор бо! Чычкан – кичинек тынду, киске дезе – жаан. Меге өскө журук журазан, мынанг артык болзын.

– Мен жастырдым эмеш пе? – деп, Боба айтты.

Онон мындый журук журады:

3

– Сүрекей жакшы, – Мура сүүнди. – Ончо неме бойынын жеринде. Эмди меге кичинек тура ла кеме журап берзен.

– Же – деп Боба айдала, мындый журук журады:

Мура каткырала айтты:

– Сен ойто ло эш-кереги жок неме журадын! Сананып та көрзөн: тура сууда турар ба, а кеме кургак жерде жүзер бе?

4

– Чып-чын, – Боба жөпсинди. – Мен оны канайып билбеген болотом! Кеме сууда, тура дезе кырдын эдегинде турар керек!

Онон мындый журук журады:

5

– Көрдинг бе, – Мура айтты. – Сүрекей жараш журук журадың! Ончо неме бойының жеринде. Эмди меге кичинек орын ла Люшенька деп кысчакты журап берзен.

– Же, Боба жөпсинди. – Бот сеге орын! Бот сеге Люшенька!

– Ах, Боба, сен кандый тескери-кыйамат! Сен журукты үреп салдың! Балдар өдүктерин жастыктың үстине салып, бойлары орынның алдында уйуктаганын кайдан көргөн?

6

– Ай-ай-ай! – деп, Боба кыйгырды. – Мен кандый алдамыш! Бассейныйдан келген алдамыш! Онон ол мындый журук журады:

– Сүрекей жараш журук! – деп, Мура сүүнди. – Люшага орында жадарга, кандый жакшы, өдүктери орынның алдында. Эмди меге бийик-бийикте учкан самолёт ло жерде мантаган мотоцикл журап берзен.

– Жакшызынып жураарым – деп, Боба айтты. – Самолёт ло мотоцикл жураарга, мен сүүйдим!

Боба карандаш алала, мындый журук журады:

7

Мура журукты көргөн бойынча, колдорула чабынып ачынды:

– Сен бүгүн канайда бердин? Тенериле мотоциклдар учканын, самолеттор жолдорло мантаганын сен кайдан көргөн?!

Боба каткыра-ла, мындый журук журады:

Мура журукты мактайла, столдың үстине ару чаазын салып, Бобага айтты:

– Адакы учында меге бистинг Митяны ла ат журап берзен.

– Оны жуулары, меге күч эмес! – деп, Боба айтты. – Сеге атты ла Митяны журап берерим.

Ол карандашты алала, мындый журук журады:

– Фу, Боба! – деп, Мура кыйгырды. – Сен ойто ло эш-кереги жок эдип журап салдын! Ат Митяны минеле, мантаар ба?

– Чып ла чын – деп Боба айдала, жазап жураарга жадарда, оны та кем де телефонго кычырды.

Ару чаазын ол ло бойы жатты. Мура карандашты алып, Митя ла атты журады. Журук чын, жараш ла эптү болгон. Онон Мура мынайда сананды: «Бу бичикти кычырган уулчактар ла кысчактар база Митя ла атты журазын. Канайда жураарын, Боба көрзин».

Журуктары В. Поповтын

БАРМАДЕЙ

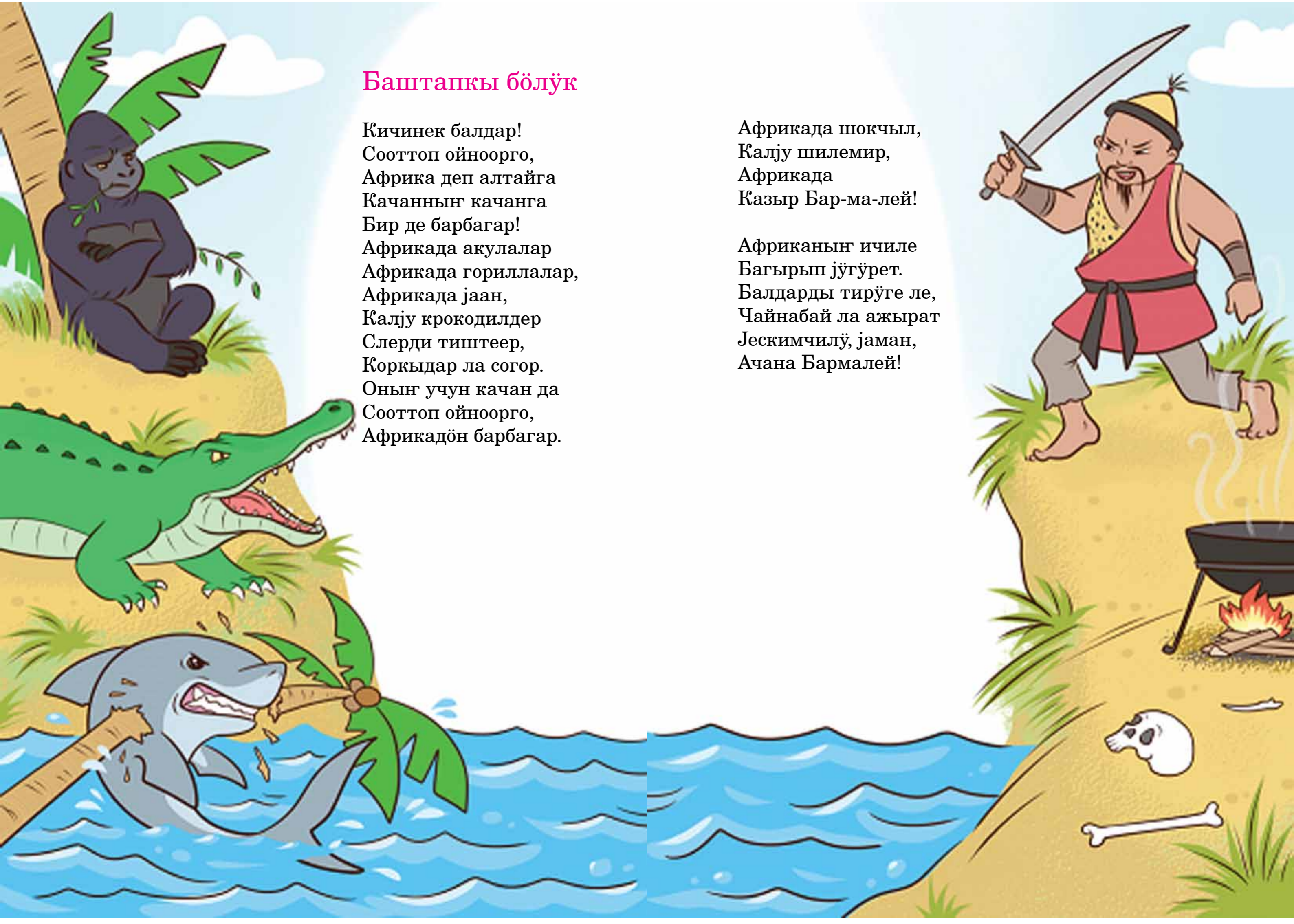
Алтай тилге Борис Самыков көчүргөн
Журуктары Саяна Темееванын

Баштапкы бөлүк

Кичинек балдар!
Сооттоп ойноорго,
Африка деп алтайга
Качаннын качанга
Бир де барбагар!
Африкада акулалар
Африкада гориллалар,
Африкада жаан,
Калжу крокодилдер
Слерди тиштеер,
Коркыдар ла согор.
Онын учун качан да
Сооттоп ойноорго,
Африкадон барбагар.

Африкада шокчыл,
Калжу шилемир,
Африкада
Казыр Бар-ма-лей!

Африканын ичиле
Багырып жүгүрет.
Балдарды тирүге ле,
Чайнабай ла ажырат
Жескимчилү, жаман,
Ачана Бармалей!

Адазы ла энези
Агаштын төзинде
Жакынталу сөстөрди
Балдарына айдат:
«Африка жеткерлү,
Андый, андый!
Анда казыр андар,
Андый, андый!
Африкадөөн, балдар,
Качан да барбагар!»

Адазы ла энези
Уйуктап калды энгирде.
Танечка ла Ванечка
Жүгүрүккө, жүгүрүккө
Африкадөөн качтылар!

Африканын ичиле
Сооттоп баскылайт,
Финик агаштын
Жиилегин үскүлейт, –
Кайкабастан кайкаарын!
Канайдарын, Африка!

Носорогты жайдакка
Мингилейле жорткон, –
Кайкабастан кайкаарын!
Канайдарын, Африка!

Слондорго жолугуп,
Секиргилеп ойногон.
Кайкабастан кайкаарын!
Канайдарын, Африка!

Ыраалардан горилла
Кату арбанган,
Катап-катап горилла
Олорды адылган:

«Туку анда талайда
Азулары арсайган
Акула Каракула.
Слер акула Каракуланын
Чике оозына кирерге бе?»

«Биске акула Каракула
Не де эмес,
Бис акула Каракуланы
Кирпичле, кирпичле,
Бис акула Каракуланы
Јудурукла, јудурукла!
Бис акула Каракуланы
Өдүктин чоңчойыла,
Чоңчойыла!»

Коркыйла акула,
Талайда чоңгөн,
Анда ла өлгөн.
Андый керек сеге –
Акула-јутпага!

Колоско-сасла мачылдап,
Бегемот мантайт бустап.
Ол сасла, сасла јелет,
Казыр-калју мөөрөйт.

Тастак карынды кычыкайлап,
Таня ла Ваня сыр каткыда:
«Бу кайткан карын,
Бу не карын –
Јап-јакшынак карын!»

Јарбынала бегемот
Јажынып качкан.
Пирамиданын јанында
Бустажы угулган,
Бармалейди, Бармалейди
Келзин деп кычырган:

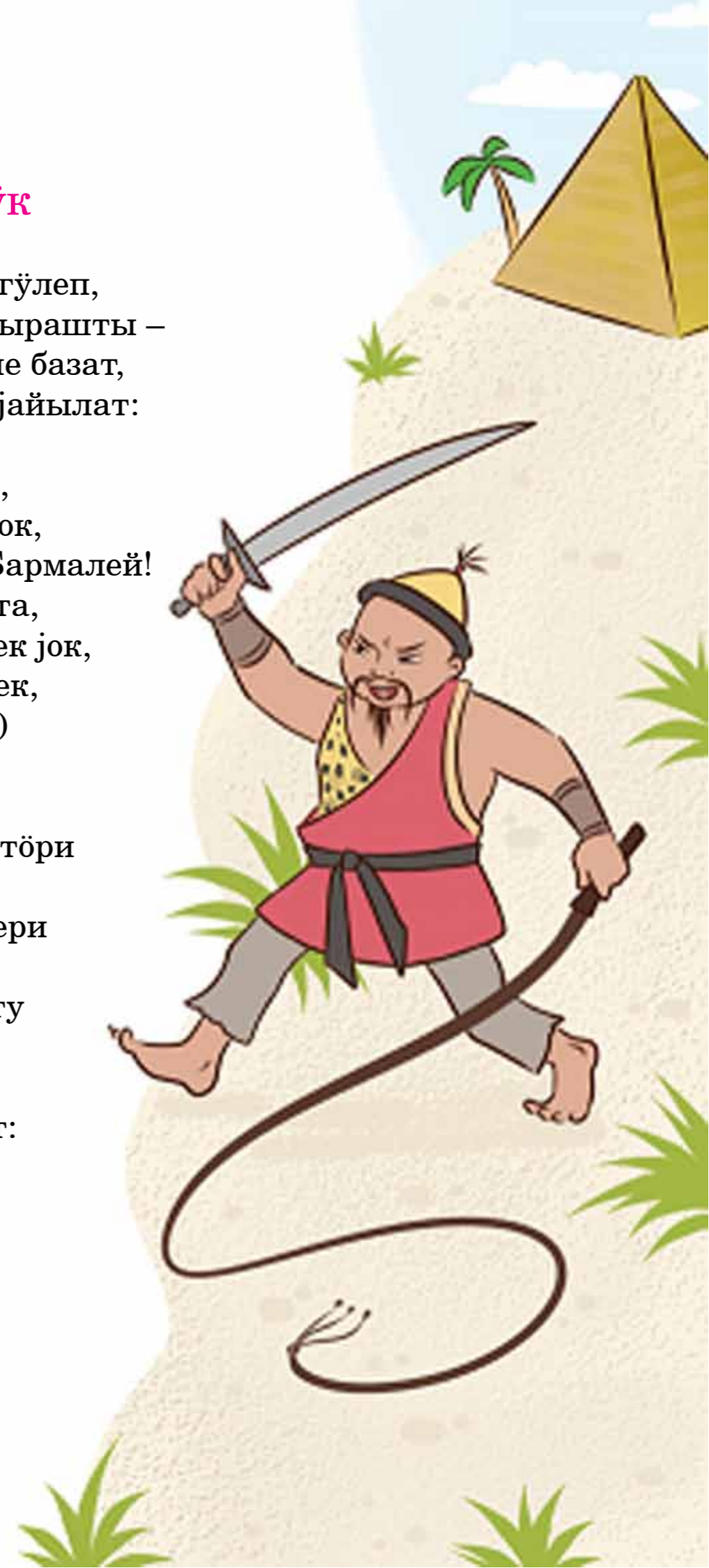
«Бармалей, Бармалей,
Капшай келзен, Бармалей!
Бу јескимчилү балдарга
Бир де килебе,
Бармалей, килебе!»

Экинчи бөлүк

Бармалейди көргүлөп,
Таня-Ваня тыркырашты –
Ол Африка ичиле базат,
Кожон-комыды јайылат:

«Мен канзыркак,
Мен килемјизи јок,
Калју тонокчы Бармалей!
Меге мармелад та,
Шоколад та керек јок,
Јаңыс ла кичинек,
(Эйе, оок балдар)
Керек!»

Онын казыр көстөри
јалтырайт,
Онын азу тиштери
карсылдайт.
Ол јаан јалбышту
от камызат,
Ол коркымчылу
сөстөр кыйгырат:

«Карабас! Карабас!
Эмди ле бис ажанарыс!»
Балдар ачу ыйлажат,
Бармалейге жалынат:

«Кайран жакшы Бармалей,
Килезен биске, балдарга,
Энебиске бисти жандырзан,
Капшай бисти божотсон!»

Энебистен бис качпазыс
Африка деп алтайга.
Африкала сооттоп баспазыс,
Адын онын ундуурыс!

Кару тутпа Бармалей,
Килезен биске, балдарга,
Конфет сеге берерис
Сукайрылу чай урарыс!»

Каруузына тутпа Бармалей
«Jo-ок!!!» деп багырды.

«Көрзөнг дө – деди
Таня Ваняга –
Тенгериде – аэроплан.
Анда, байла, болушка
Киленкей эмчи Айболит
Биске мендеп келип жат!».

Киленкей эмчи Айболит
Таня-Ваняны кучактайт.
Калжу, казыр Бармалейге
Күлүмзиренип айдат:

«Сурап турум, жалынайын,
Тоомжылу өрөкөн Бармалей,
Балдардын күлүзин чечсеер,
Жайымга оморды божотсоор!»

Je калју, казыр шилемир
Айболитти отко чачты.
Айболит жалбырайт, кыйгырат:
«Ой, ачузын! Ачузын! Ачузын!»

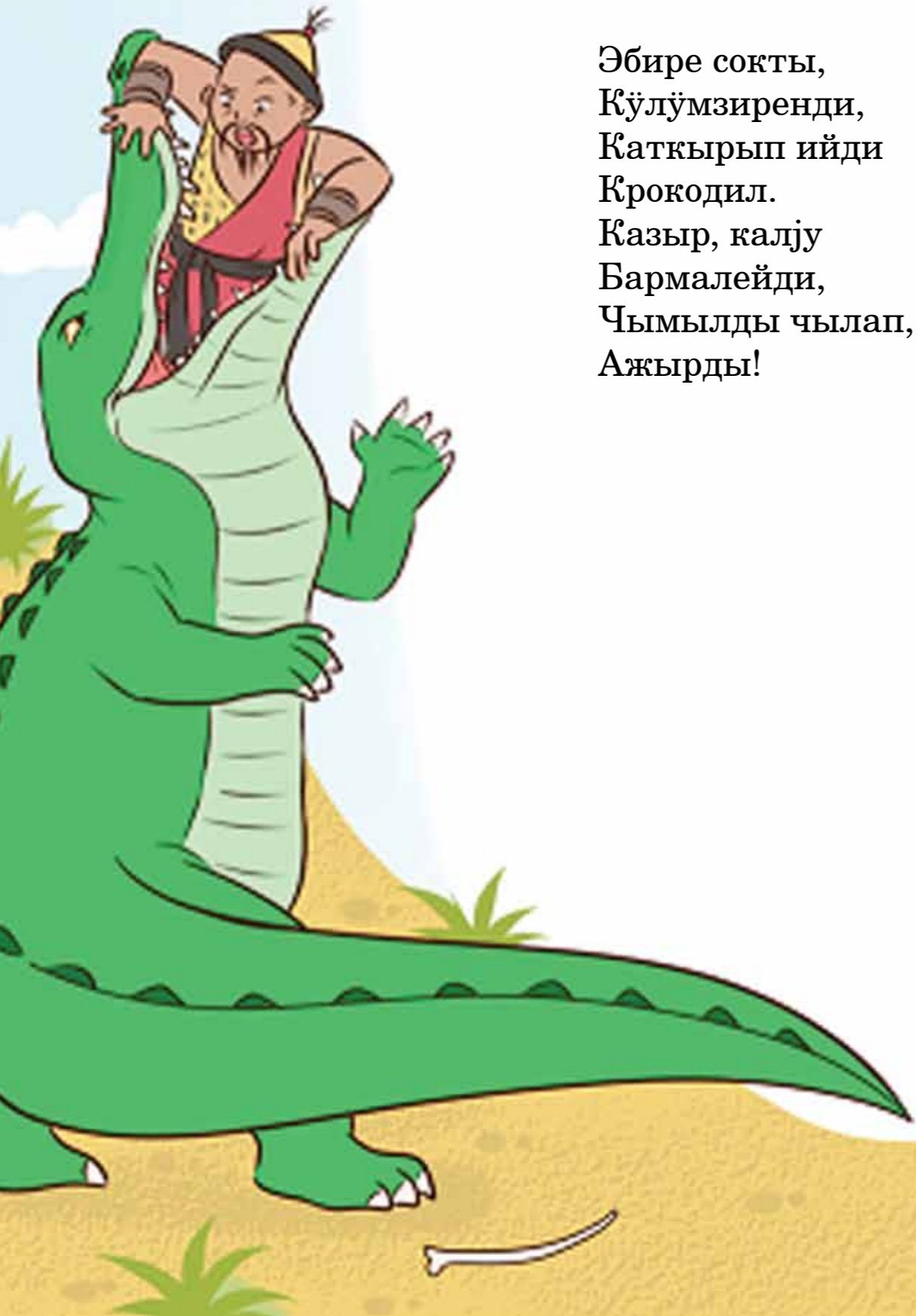
Көөркий балдар
пальма алдында жадат,
Бармалей жаар көрүп,
Ыйлажат, ыйлажат,
ыйлажат!

Үчинчи бөлүк

Je бот Нилдин ол жанынан
Горилла келди,
Горилла келди,
Крокодилди экелди!

Киленкей эмчи Айболит
Крокодилге ол айдат:
«Сурап турум,
Бармалейди
Түрген-түкей жудугар.
Ачап, калју Бармалей
Бу балдарды тутпазын,
Бу балдарды тутпазын,
Бу кичинек балдарды!»

Эбире сокты,
Күлүмзиренди,
Каткырып ийди
Крокодил.
Казыр, калжу
Бармалейди,
Чымылды чылап,
Ажырды!

Балдар сүүнет, сүүнгилейт,
Отты эбире бијелейт:
«Сен бисти,
Сен бисти
Өлүмнөң айрыдын,
Жайымга бисти чыгардын.
Керектү тушта
Биске болуштын,
О, киленкей крокодил!»

Же крокодилдинг кардында
Карагуй, тапчы, кунукчыл.
Крокодилдинг кардында
Сыктайт, ыйлайт Бармалей:
«О, мен болорым киленкей,
Балдарды мен сүүрим!
Тынымды менин кыйбагар,
Килезеер меге, килезеер!
О, болорым,
Болорым мен киленкей!»

Бармалейге балдар киледи,
Крокодилге озор айдышты:
«Чындаптан ол киленкей болзо,
Божотсоор оны жайымга!
Ыраак Ленинград калага
Бармалейди бис апарарыс!»

Крокодил бажыла кекиди
Жаан оозын ачты, –
Сыр каткыда Бармалей
Онон чыгара калыды.
Бармалейдин чырайы эрке,
киленкей:
«Мен сүүнедим, мен сүүнедим,
Мен барарым Ленинград!»

Сыр биједе Бармалей, Бармалей!
«Мен болорым сүрекей киленкей!
Балдарга, балдарга
быжыарым.
Пирогтор ло крендельдер,
крендельдер!
Базарлар сайын
сооттоп базарым!
Пирогторды тегинге ле
мен үлеерим,
Крендельдерле, калачтарла
олорды күндүлеерим.

Ванечкага ла Танечкага
Болор, болор озорго
Мяталу пряниктер!
Кайкамжык тату,
Жыды жараш
Пряниктер!
Келигер, алыгар,
Бир акча төлөбөгөр,
Ненин учун андый дезе,
Сүүйт Бармалей
балдарды,
Сүүйт, сүүйт, сүүйт, сүүйт,
Сүүйт кичинек балдарды.

СЛОННЫҢ ҮЙН КЫЧЫРАТ

Матрена Ивановна,
Слоннын үйи,
Бичик кычырар
Күүни келди.

Кычырбаган,
Кимиректенген:
«Таталап, маталап», -
Та нени ол кычырган.

Күлер Тепуков көчүргөн

ТАКАА

Жаражай такаа менде журтаган,
Санаалу болгон ол кайракан.

Чамча ла өдүк меге көктөгөн,
Тату-тату пөрөктөр быжырган.

Ижин түгезип, кирнестеде отуар -
Кожон чөйөр, чөрчөк куучындаар.

Күлер Тепуков көчүргөн

КООКОЙОК

Мурочка алды чаазынды,
Журанышты баштады:

Бу - байбак бүрлү чибичек.

Бу - жаан мүүстү эчкичек.

Бу - кижини байбак сагалду.

Бу - тура трубалу.

«Бу не болотон,
Кижини кайкаар бүдүмдү,
Онноң көп буттарлу,
Онноң көп мүүстерлү?»

«Бу коокой-коокойок
Тиштеп ийер аргалу.
Оны бойым мен тапкам».

«Чаазыныңды не чачтын,
Журанышты токтоттын?»

«Мен оноң коркыйдым!»

АЛЕКСАНДР ЕРЕДЕЕВ

КОЙНОК

Бир катап оозы борбон-борбон эдип, сагалы сарбан-сарбан эдип, койон шыпылдады: «Таш алдында журтымды тагма түлкү таппайтан, боочыдагы жолымды боро үкү билбейтен. Мен, мен – койнок, мен, мен – шулмузак!».

Туйук кара арал, жарыла бергендий, жагыланат. Жаркынга тумаланып, уйуктап отурган семтек үкү ойгоно чарчады. Ол, кискенин көзиндий, сап-сары көстөрүн тозырайтты. «Күш-ш-ш, койноктын жолы боочыда турбай. Кулугурды энгирде истеерим» деп, үкү үзүңдеп сананды.

Койон бедиреп жүргөн желбис түлкү бу кожонды база жастыра укпаган. «Эге, тагманын уйазы таш алдында эмтир. Айла эт жийтен турбайым» деп, түлкү жаланып сананды. Мекечил көстөрүн шуурып*, кертек чичке тумчугыла кейди тырын-тырын этире жыткарды.

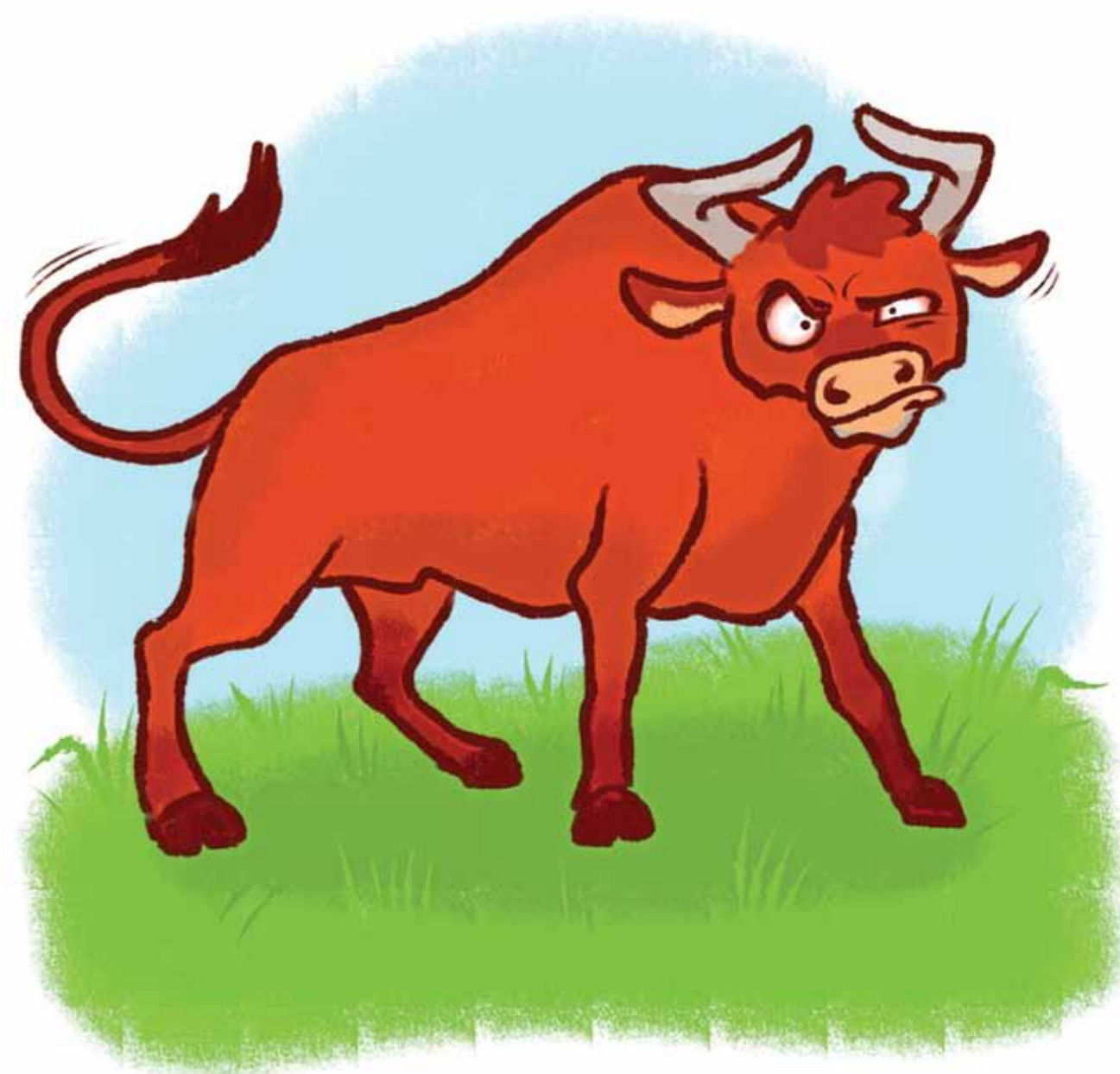
Удабай ла аралдын ары јанына кызыл-кан тандак тура берди. Алтын ай араайын чыгып келди. Койон энгирди сезип, кожонун токтодып ийди. Ол түлкү тапсас уйазына үкү билбес јолыла танкас-танкас* эдип мантады. Онын тарбак табаштары табыш та чыгарбайт.

Кенетийин койоннын үстине үкү шунгып, оны јастырамыстыра тутты. Койонок ары-бери секирип, уйазына келди. Је ого удур түлкү күлүмзиренип, јаланып чыкты.

«Узун тил башка оролор», «Көп шыпылдаш – өштүге туза» деген кеп сөстөрдү койон јангы ла эске алынды.

МАКТАНЧАК БУКА

Бажы-көзи кылайган бир бука болгон. Кайда ла көрүнгөн немеге көзинин агын кажайтып, бустап ийетен. Кара јерди чапчып, мыжылдап огуратан: «Мө-ө! Мен бөкө. Мойнынды кайра сүзерим! Мө-ө-ө! Быш-быш-ш! Јолымнан јайла – тепсеерим!».

Мындый коркышту бусташты койон баштагандар ук-
канда, кыймыражып, түймежип, аралга жажынатан.

Бир катап ол бука күдүрейип калган монус болуп ба-
раатты. Бу тушта томтык төңөштө отурган сары сай-
гак кыйгырды: «Э-эй, бу не бүдүш, бу не болгон көс-баш!
Мындый чырай жараш па, мындый жүрүм сүрлү бе?».

Сары-корон сайгактын үнин угала, буканын кыжыгы
куруды*, түги атырайды. «Бу көскө көрүнбес тагма менле
чечеркежер* тапты кайдан алган?» деп, бука кыландап
арбанала, бустап ийди: «Мө-ө-ө, мен бөкө! Мойныңды үзе
сүзерим! Мө-ө-ө! Быш-ш-ш! Кайылта сени тепсеерим!».

Тас куйругы сырас эдип, күдүреш* мойны эңчес эдип,
төңөштөги сайгакты бука сүсти. Бат ла дезен, ба-
жын төңөшкө жара сүсти. Тас куйругу сырайып, талып
жыгылды. Сайгакка мүүс кайдан тийетен эди, ол кичи-
нек ине!

Мактанчак бука көстөри тазырайып, тыркырап жатты. Онон жүк ле арайдан ондонып көрзө, сайгак буканы айланып, тозырайта чагып салтыр. Оос-тумчук көрүш жок боп-бозыр болды.«Ай! Ой! Ачу, ачу!» деп, бука коркон-коркон, энчен-энчен эдип арал жаар мантады. Сайгакка не болзын! Ол оны сүрүжип, чагып турды.

Арга жокто бука көлгө тарбас эдип секирди. Буканын арказы чыкту, тумчугы түнгөй ле суунын үстінде. Сайгакка карын жакшы болды. Ол сыраңай ла тумчуктын үйдинен чагат. Бука көлгө көжүп, жалына берди: «Мактанарымды таштаарым, монус* болуп жүрбөзим. Жакшы бука болорым, жалакай, күүнзек жүрерим! Чакпа, чакпа, сайгак, мактанбас бука болорым!».

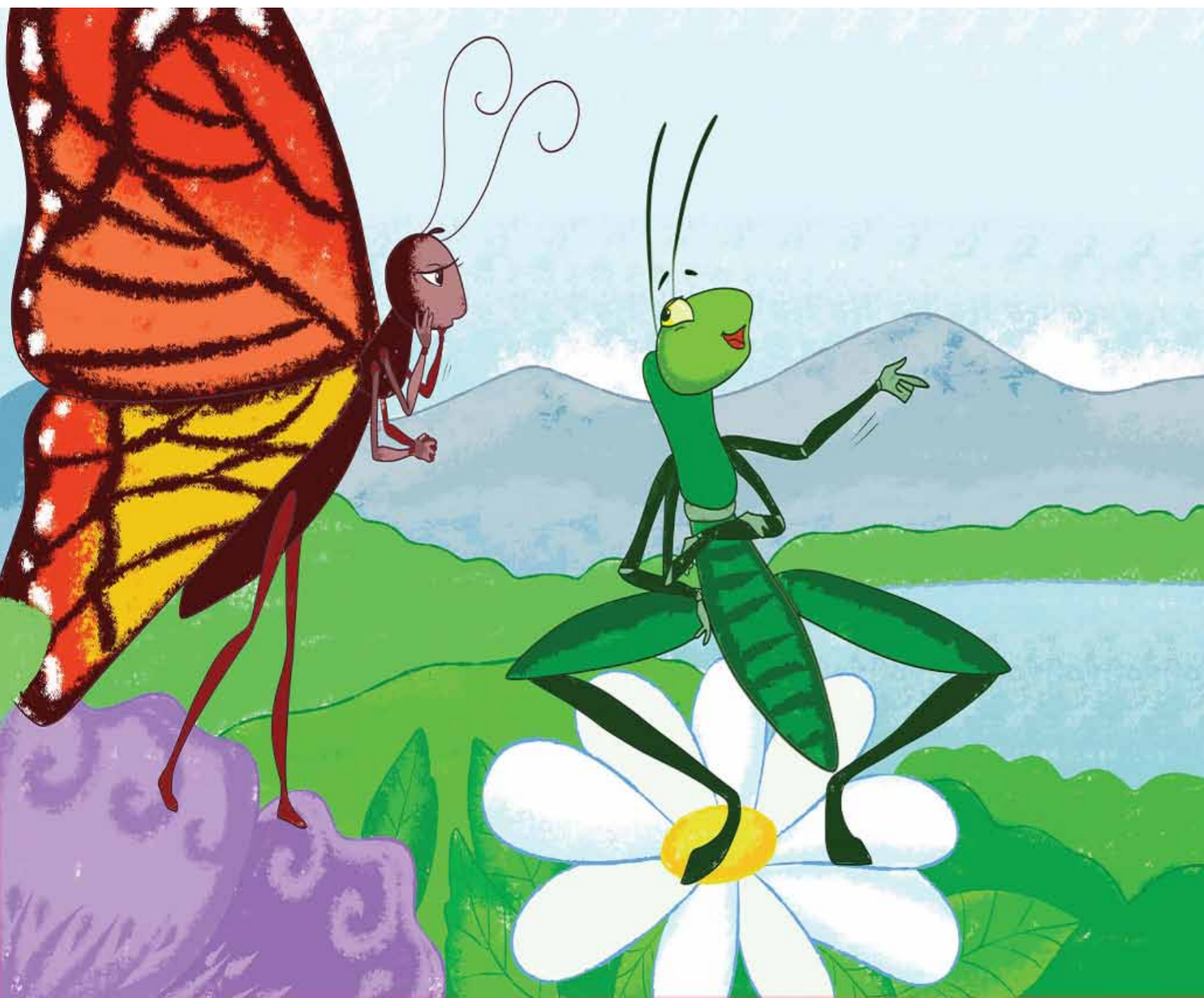

АСПАН

Кök-жжыл күдүреш аспан өлөңнин бажында отурды. Өлө-чоокыр көбөлөкти көрүп ийеле айтты:

– Эй, нажы, бу сенин учужын кандый көжү*! Кейт, бу учушла бу ла јаткан көлди кечип болорын, та јок! А мен мынанг ла секирзем, ту-у-у ла эде берерим. «Бир» ле де, ол јанында. «Эки» ле де, ойто бу мында.

– Је секирип ийзен, мен тоолойын. Капшай. Р-раз!

– Акыр, акыр, алтайлап тооло, эмеш тизелеримди темиктирип алайын.

– Је, бир-р-р...

– Эм ле, эм ле...

– Э-э-ки!

– Күдүрес эдип аспан секирди. Көгөри-и-ип барала, көлдин өзөгине түшти. Айрандаган* неме балыктын ачабына тийер. Удабай суунун түбинен чараган көгөрөс эдип чыгала, аспанды тудуп алды.

Ол ло... Бу та мактаныш, та көк өлөңнин суузын ичеле, көөрөгөни...

КЕЛЕСКЕН

(Борис Самыков)

Келескен, келескен,
Кееркемјилү тынду сен.
Селбектенип эжиктен
Учарым деп секирдин.
Ўргүлеп јаткан күчүктин
Тумчугына кел түштин.

Серее ошкош тиштери
Куйругынды кыпсыды.
Чиректенип турала,
Тиштеринен айрылдын.
Куйругынды таштайла,
Јок болуп јажындын.

ӨТПӨКТӨР

(Борис Самыков)

Алакандар, сабарлар,
Сүүнигер, чабынгар.
Аламалап, шикирлеп,
Јаанабыс бистин
Өтпөктөр быжырат.
Экүзин Эдилге,
Экүзин Эмилге,
База экүзин сеге,
База экүзин меге.
Јаанабыстын өтпөктөри
Амтандузы тын эмтири.

ЈЕЕК ЈУТПА (Борис Самыков)

Африка деп алтайда,
Лимпопо деп талайда
Јааны коркыш келескен -
Тойбос јутпа-ачана
Сугатка келген андарды
Јажынала кетеп јат,
Кестенкейи ас андарды
Јара тартып, јудуп јат.
Бегемоттор оны сүрерде,
Слондор база болушкан.
Је келескендер
Там ла көптөгөн,
Африкага бадышпай,
Талай-тенгис кечеле,
Јер үстине таркаган.

МАРГААН

(Күлер Тепуков)

Јуруктары Владимир Поповтың

Маргаан өдөр стадион.
Мында: бөрү, түлкү, койон,
Агас, көрүк, тарбаган,
Борсык база артпаган.

Бүгүн мында жаан жарыш
Болор кере түжине,
Онын учун тал-табыш
Стадионнын ичинде.

Спортчы койон секирип,
Эди-канын изидет.
Айу дезе керилип,
Чой көдүрип темигет.

Борсык база борбондоп,
Жада түжет, тоолонот.
Женүчи тоого кирерге,
Ол до, байла, иженет.

Кызыл түлкү жаантайын
Маргаандарда туружат.
Сүмези ого улайын
Женү аларга болужат.

Байбак жараш куйругын
Өрө тудат, түжүрөт.
Сүрекей ол чаптыгын
Мантаганда жетирет.

Көп маргаанда жеңүчи
Бөрү базат араайын.
Күчтү онын балтыры
Кыймыктаарда, жаражын.

Андар оноң жалтанып,
Ажарынып баскылайт.
Бөрү десе тынзынып,
Мыкындарын тайанат.

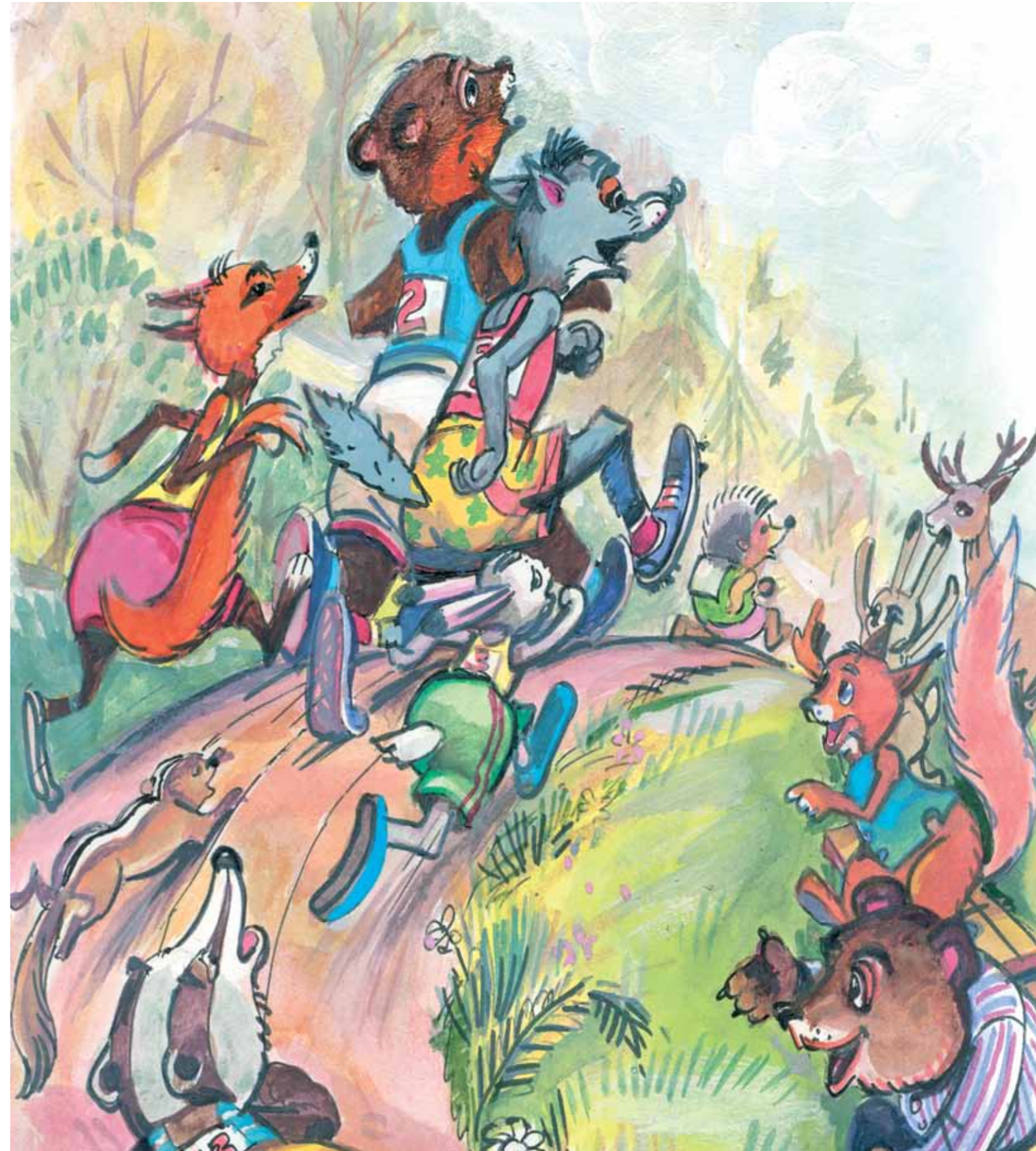

СТАРТ

Жаргычы жеекен жарлады,
Өдөр жолды жартады:
«Тегеликти үч катап
Эбиригер, спортчылар!
Кемигер келер озолоп,
Чемпион мында жарталар».

Колын өрө көдүрди,
Омо-томо сыгырды.
Кызыл бөслө жангыды,
Маргаан мында башталды.

Жергелей турган спортчылар
Элес этти јеринен.
Тоозын-тобырак быркырайт
Маргаанчылар кийнинен.
Стадиондо кыйгы, сыгырыш:
«Капшай, койон!
Капшай, бөрү!
Јаба једер слерге көрүк!»

Эне койон энчикпейт,
Санааркажын јажырбайт:
«Балам арай ла кичинек,
Маргаан ого не керек?»

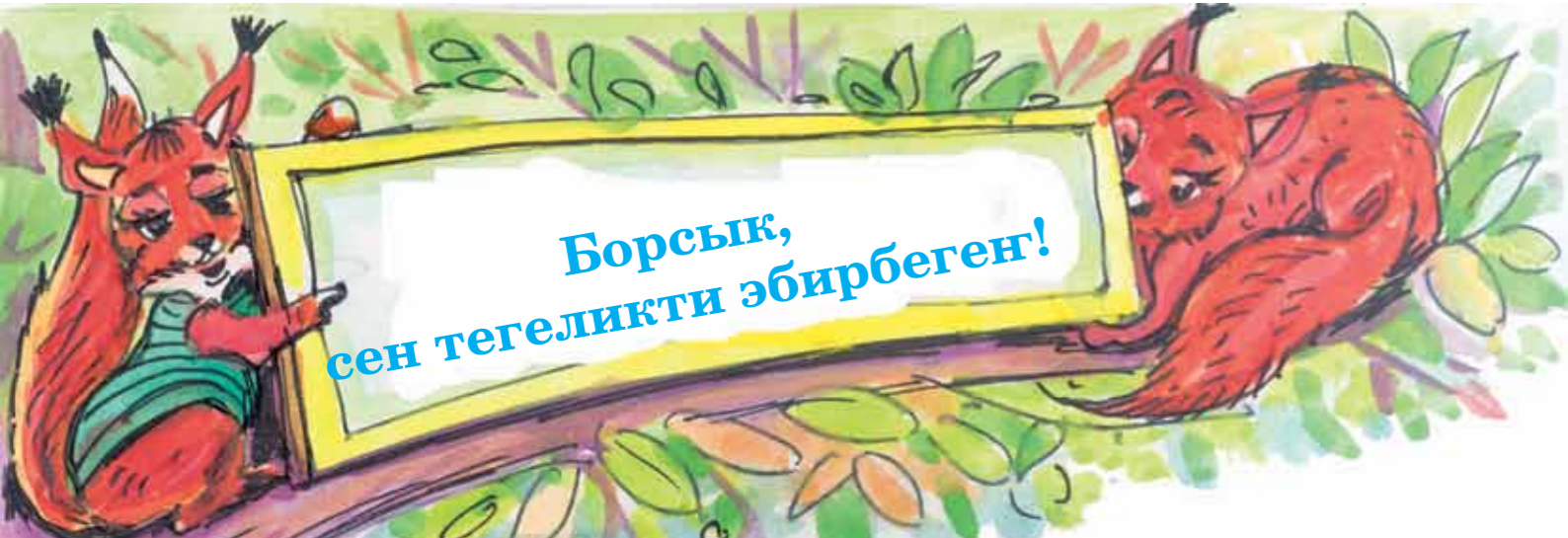
Бошпок жаакту айучак
Көкидет спортчы адазын:
«Ада, ада, чырмайзан,
Бөрүнен сен артпазан!».

«Базып болбос борсыкты
Маргаанга кем божоткон?» —
Коштой отурган каргаага
Айда салды сагыскан.

Тегеликти эки эбирип,
Чыйрак бутту спортчылар
Маргаанда жеңү аларга,
Шунуп олар брааттылар.

Борсык,
сен тегеликти эбирбеген!

Борсык дезе мендебей,
Тегеликти де эбирбей,
Түргендетпей базыдын
Барып ла жадат араайын.

Бойында күлүк сананат:
«Женүни мен кайдайын.
Маргаанда да туружым
Меге болор жаан једим»
Эди-каным, су-кадыгым
Бек болор эмес пе?».

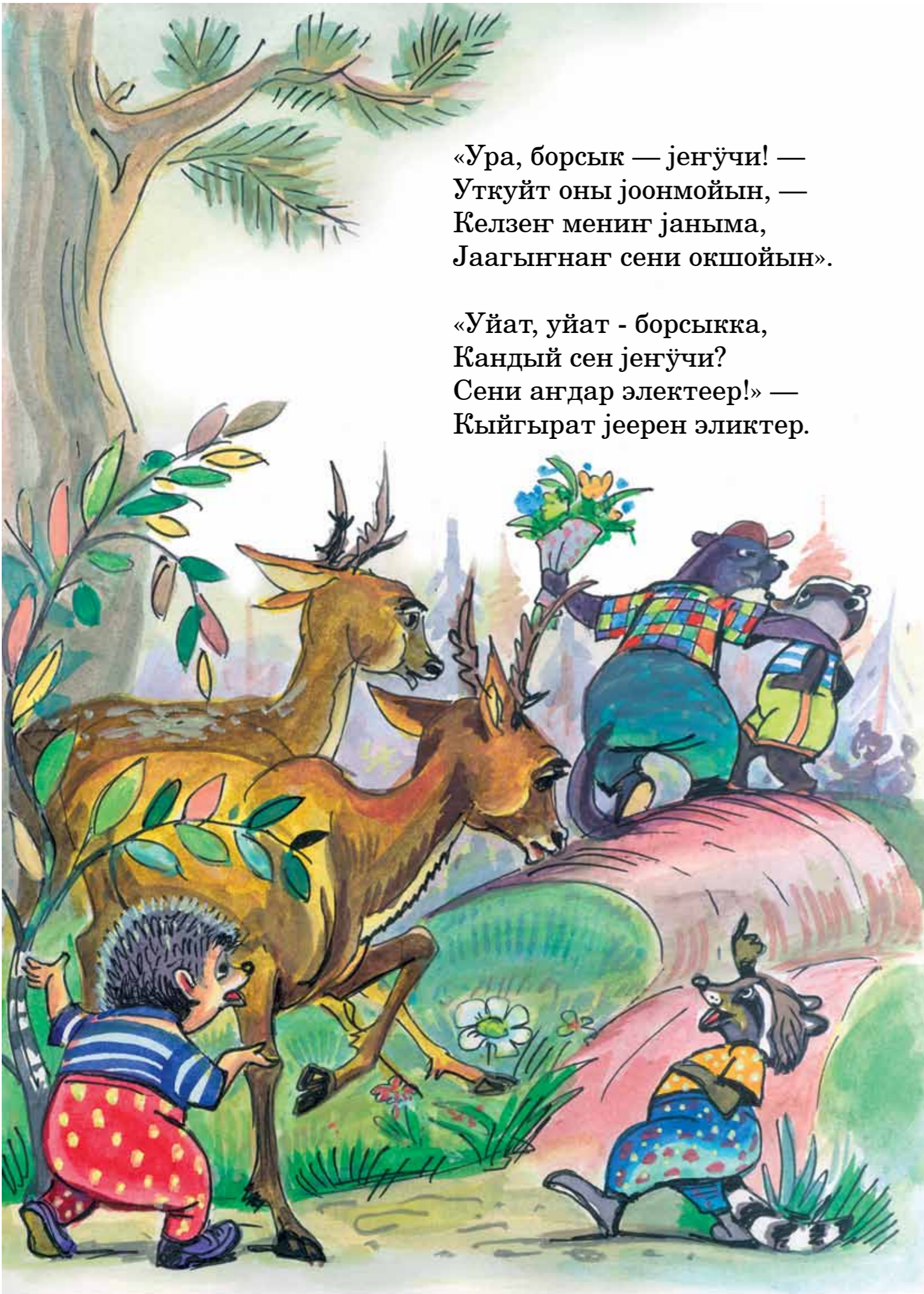

Ф И Н И Ш

Борсык анайда сананып,
Кызыл чийүге јууктады.
Тегеликти эки эбирген
Спортчылар кийинде.
«Борсык, борсык, сен јендинг!» —
Јаргычынын үни угулды.
Стадион ичинде жаңылга:
«Јаргычыны - самынга!»

«Ура, борсык — јенүчи! —
Уткуйт оны јоонмойын, —
Келзен менин јаныма,
Јаагыннан сени окшойын».

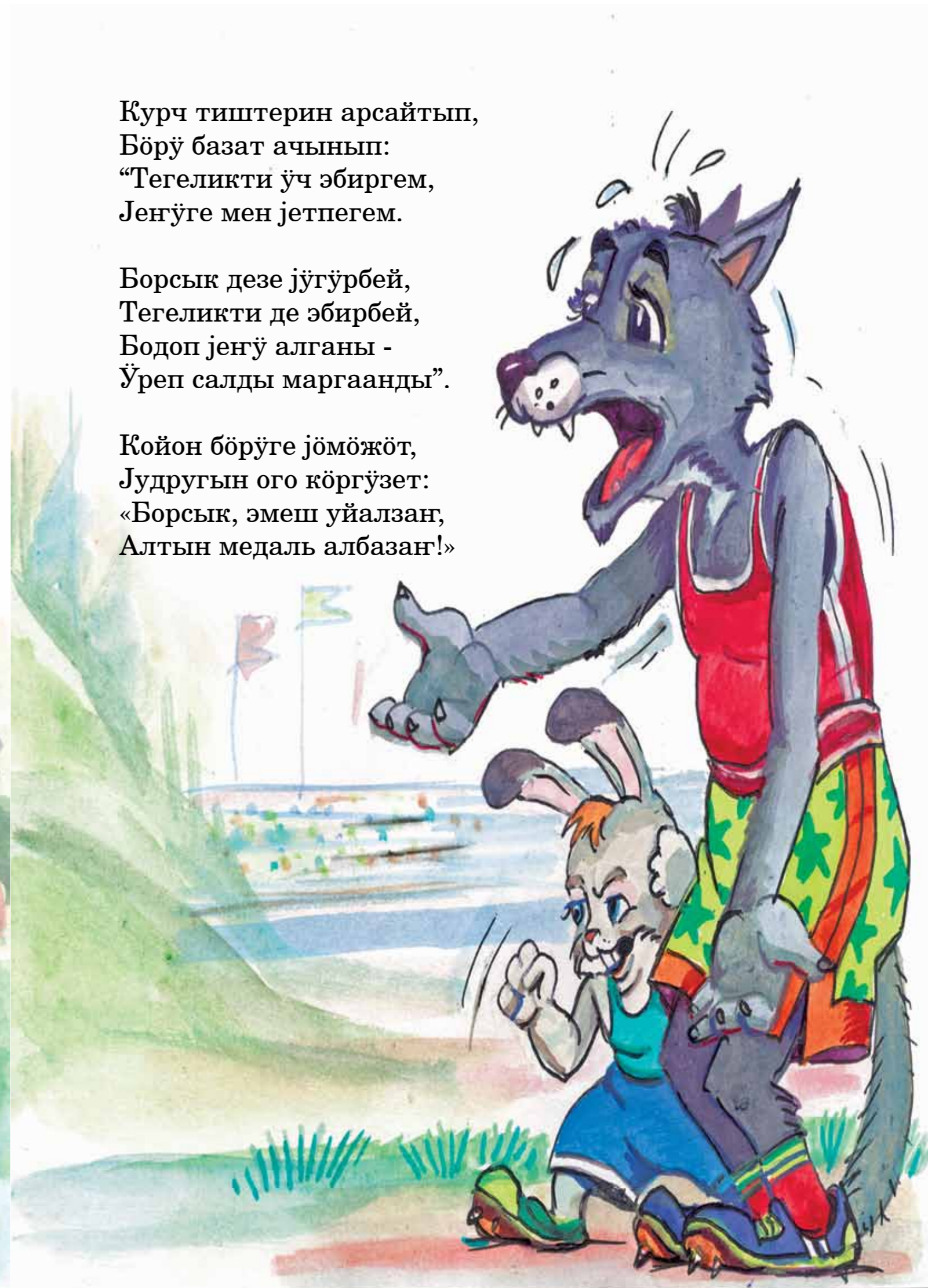
«Уйат, уйат - борсыкка,
Кандый сен јенүчи?
Сени андар электеер!» —
Кыйгырат јеерен эликтер.

Курч тиштерин арсайтып,
Бөрү базат ачынып:
“Тегеликти үч эбиргем,
Јенүге мен јетпегем.

Борсык дезе јүгүрбей,
Тегеликти де эбирбей,
Бодоп јенү алганы -
Ўреп салды маргаанды”.

Койон бөрүге јөмөжөт,
Јудругын ого көргүзет:
«Борсык, эмеш уйалзан,
Алтын медаль албазан!»

Анан ла бери борсыктын
Түште жүргенин көрбөзүн.
Байла, көөркий уйалат,
Онын да учун жажынат.

Жаргычы жекеен сыгырды,
Борсыкка жууктап жарлады:
«Борсык - бүгүн жеңүчи,
Жүгүрерге ол эпчил».

Борсык бийик төнөштө,
Бастыра бойы көөрөштө.
Уткуул чечек колында,
Алтын медаль төжинде.

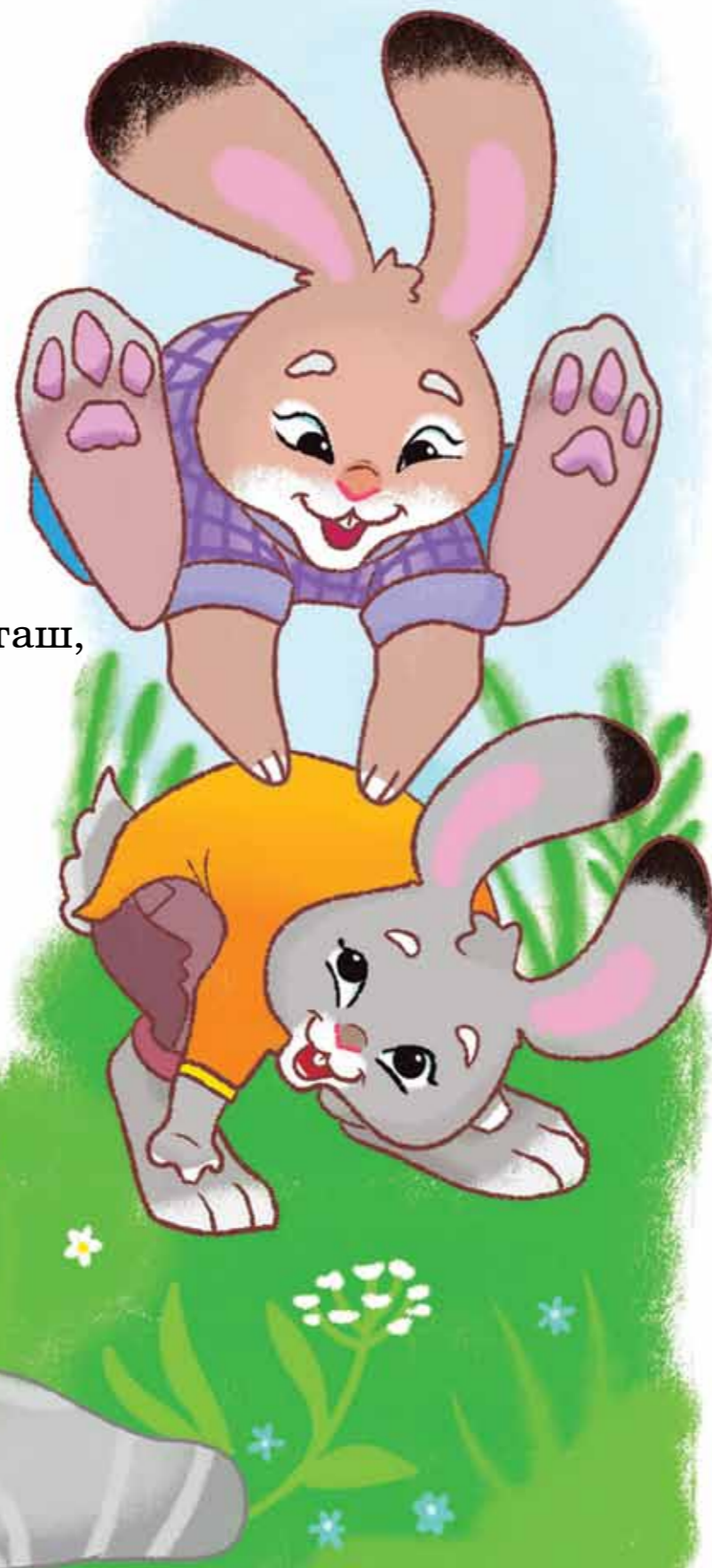
ЭКИ КОЙОН БИРИКТИ

(Күлөр Тепуков)

Бир-эки, бир-эки,
Эки койон бирикти.
То-то-то, то-то-то,
Сүүнчи болор олордо.

Эки нөкөр секирет,
Колын чөйип керилет.
Табаштары – таш-маш-таш,
Угуларда, жап-жараш.

То-то-то, то-то-то,
Эки койон ойында.
Ойнозын, ойнозын,
Оноң ойто иштензин.

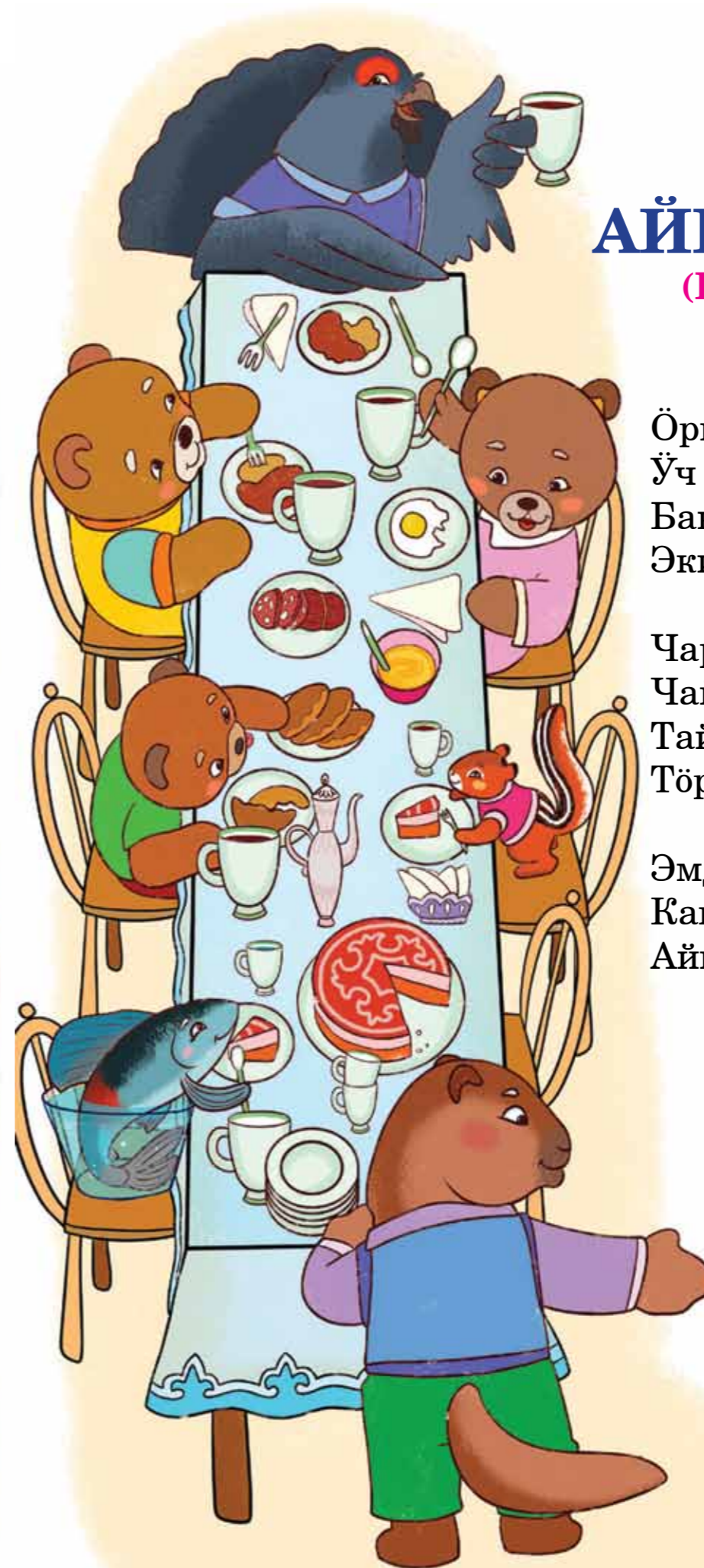
АЙЫЛЧЫЛАР

(Күлөр Тепуков)

Өркөгө келди айылдап,
Үч айу ла бир көрүк,
Бака келди бапылдап,
Эки уулын ээчидип.

Чараан база артпады,
Чай ичерге отурды.
Тайганан келген кара чай
Төргө чыкты уйалбай.

Эмди, балдар, айдыгар:
Канча ан, канча куш
Айылдап келди өркөгө?

Саяна Темееванын жүругы

КЕЛЕСКЕН

- Эй, келескен!
- Куйругынды кем кескен?
- Оны кем де кеспеген,
Чочыырымда үзүлгөн.
- Куйрук жокко күч болор.
- Коркыбагар, ол өзөр.

ТАЙГЫЛ

- Тайгыл, тайгыл, сен кайда?
- Арка-ташту тайгада.
- Нени көрүп жүредин?
- Көрүк кетеп үредим.
- Андый оогош аңгычак,
Сеге көрө, коркынчак.
- Коркынчагын билбезим,
Агашка чыкса, жетпезин.

Амыр Укачинниң журугу

САН БАШКА
САНГЫСКАН

* * *

Кемди нөкөр эдейин,
Кемге айылдап барайын?
Акыр, сананып көрөйин,
Эң жакшызын табайын.

* * *

Где достойного найти –
В гости запросто летать,
Дружбу крепкую вести,
Заглянуть на самовар?

Өлө-чоокыр Сангыскан
Өрө учуп комудайт:
Жаантайын мен жагыскан,
Ачу-корон бадышпайт.

У сороки белый бок
И трескучий говорок:
- Тр-р-та-та, живу одна,
Жизнь такая мне скучна.

Куртулдап жүрер Кускун?
Жок-жок, ол - жошкын.
Сек бедиреп ол учат,
Чек айлында отурбайт.

Может – ворон, мой сосед?
Так ведь он не домосед:
Всё за падалью спешит,
Вовсе дома не сидит.

Килин тонду Каргаага
Кирип чыкса, кандый не?
Куучыны онын «кар» ла «кар»,
Эди-канын калтыраар.

Мне к вороне, может?
Нет уж! От ее «кар-кар»
Лишь мороз по коже.

Ўрпейип калган Ўкўни
Ўзеи јакшы куш дежер.
Туштап ого болбозын,
Тўште оны таппазын.

Чтит сову лесной народ:
Нет добрей на свете...
Жаль, ночную жизнь ведет,
Днем ее не встретишь.

Кузук бүтсе, Таралдан
Куучын сурап болбозын.
Ыраактан ла тынзынар,
“Тар-тар“ деп калактаар.

Кедр орехом одарит –
От кедровки злющей
Ни словечка: закричит,
Близко не подпустит.

Бала-барка чыдатпас
Күүк деген кушкаш бар.
Калак, ого жууктабас,
Куштар жаман айдыжар.

Среди птиц кукушка есть –
Кукушат не любит.
Мне водиться с ней не в честь:
Птичий люд осудит.

Лайбан-тайбан базытту,
Жаан кызыл тумчукту
Каска најы болорго,
Тенек эмезим ологго.

Косолапит гусь, кряхтя –
Нос большой и красный...
Не такая дура я,
Чтоб с такими знаться!

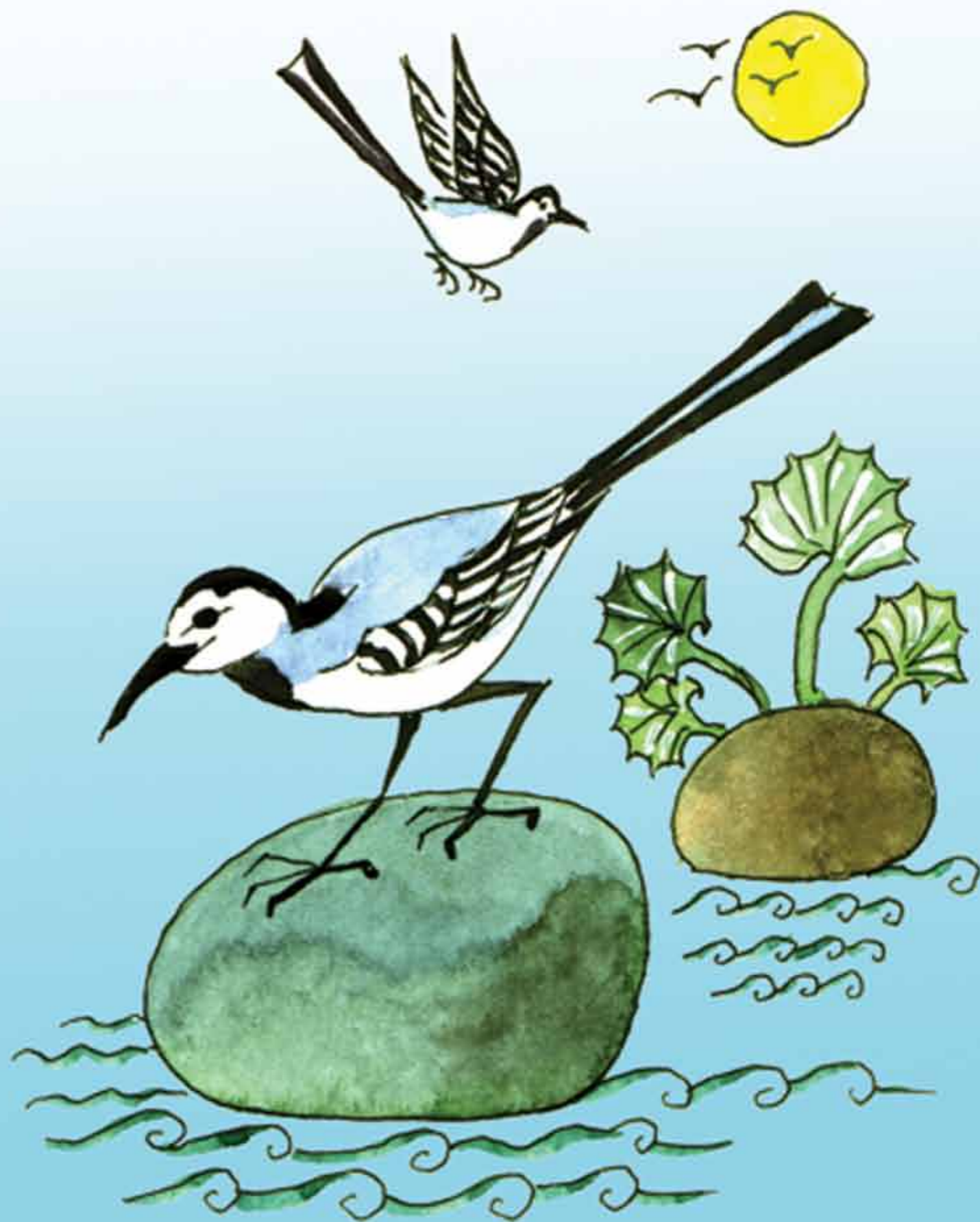
Бөбөлжин жараш бөрүктү,
Узун коркок тумчукту.
Кудайдан бүткен жаражай
Мен жогынан журтагай.

С пышной челкою удог,
Носом благороден...
Без меня он проживет,
Баловень природы.

Эрте јаста келеечи,
Эрке бӱткен Јелечи.
Тӱрген-тӱкей базытту,
Тым јӱрбес кылыкту.

Весть приносит о весне
Птица трясогузка,
Но – походка не по мне,
И характер грустный.

Чайга чаптык этпейин,
Чайлап ого кирбейин.
Эрмек айтсан, ол — тўлей,
Эригип ле ол жүргей.

Чем гостить у глухаря,
Поступлю разумно:
Прерывать не буду зря
Я глухого думы.

Тон агашты чокыган,
Курт-конгысла ажанган
Томыртка сени аярбас,
Эзен-јакшы сурабас.

Дятел, дерево долбя
В поисках букашек,
Ноль вниманья на тебя,
Не промолвит «Здравствуй».

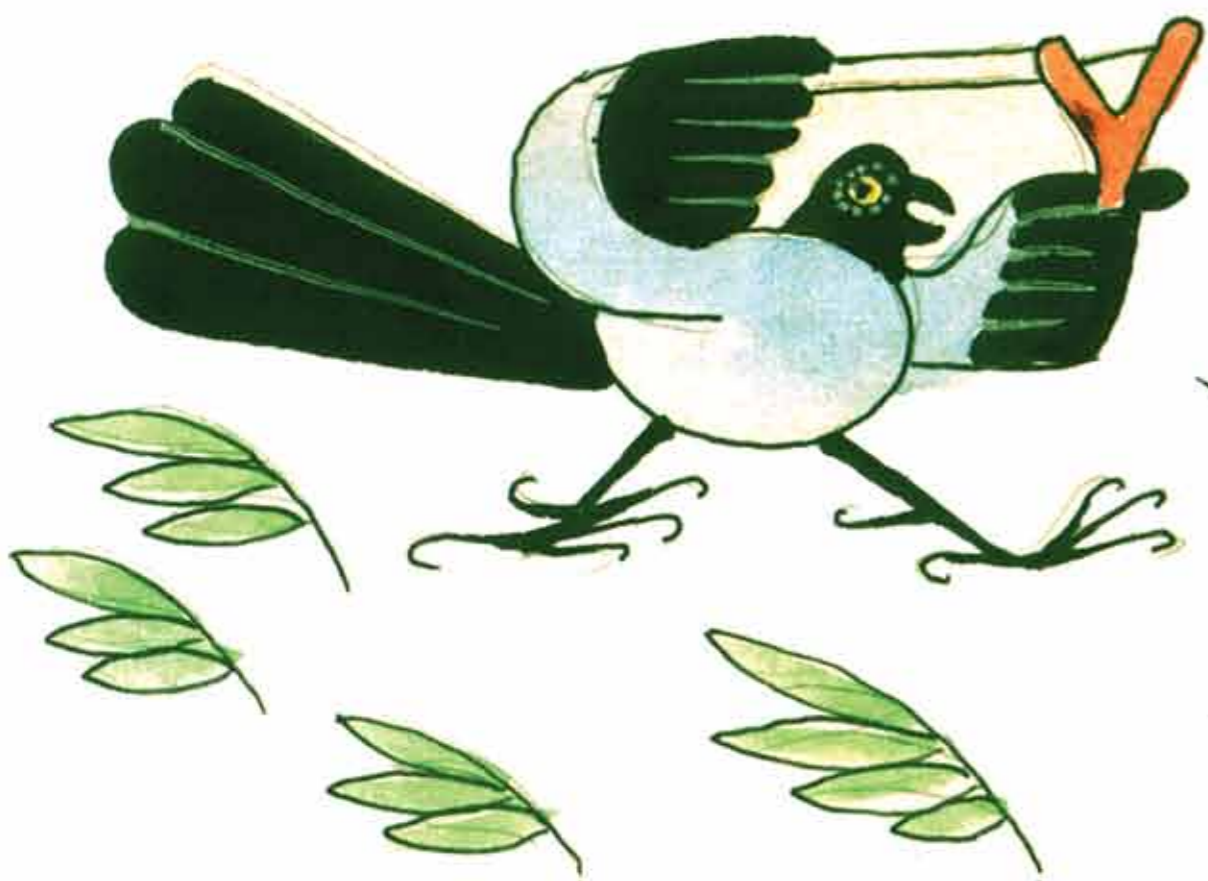
Кара-Чилен чек башка,
Карузып ого болбозым.
Бака, балык курсакту,
Мен ле оны жибезим.

К аисту симпатий нет:
Непонятный, странный,
Бр-р-та-та, лягушек ест,
Я их есть не стану.

Айса болзо Шонгорды
Нөкөр бол деп сурайын...
Шокчыл тагма Пөтүктен
Өчимди мен алайын.

Или с ястребом дружить?
Ястреб хваткий малый,
Он поможет отомстить
Петуху-нахалу!

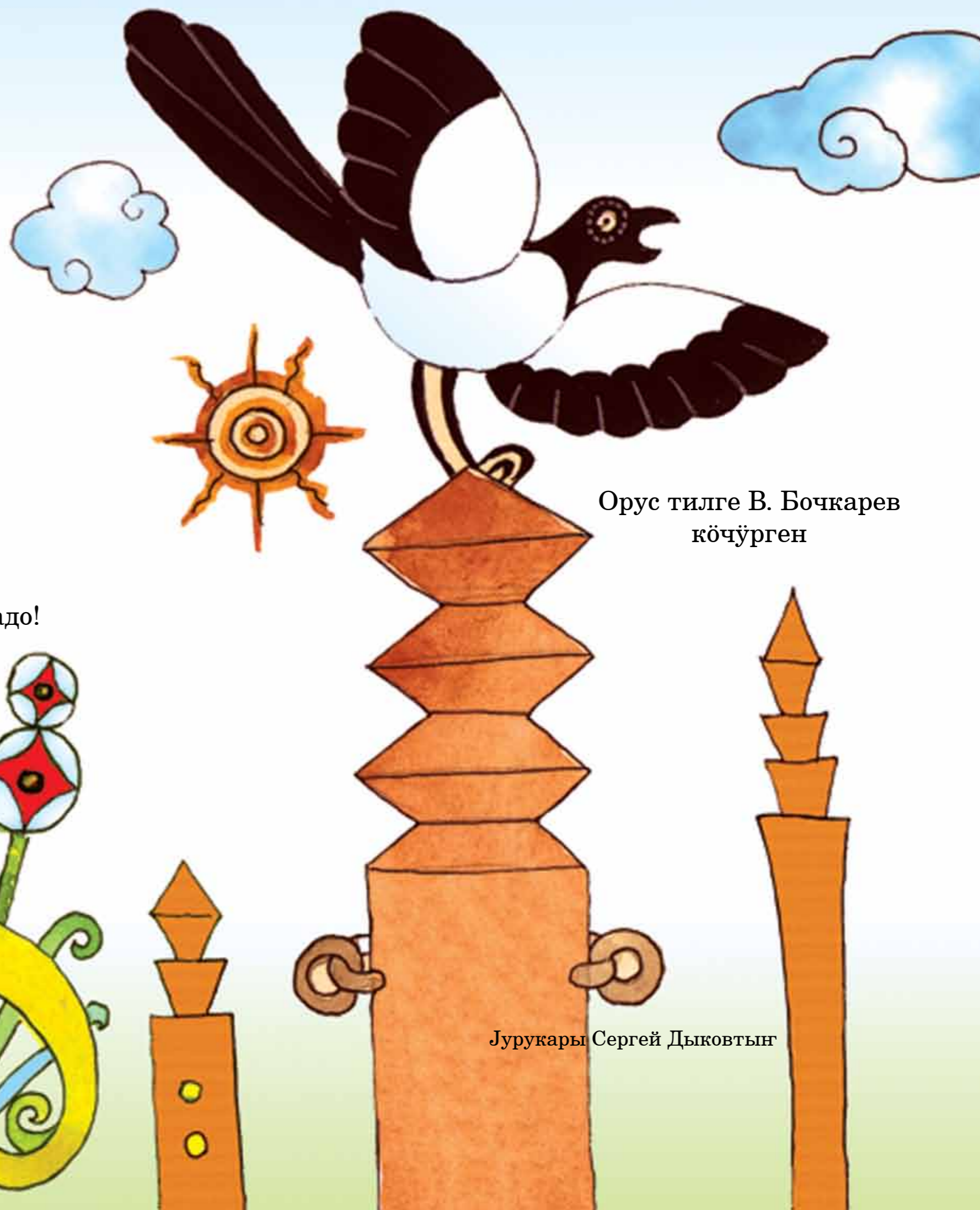

Јок, јок, јок!
Меге кем де керек јок.
Нөкөрлү болзо — шыра,
Айлынга келзе, азыра.

Мен — кыйгас Сагыскан,
Јүргейим ле јангыскан.
Кемге де чаптык этпейин,
Айылдар керип јүрбейин.

Нет! И нет! Еще раз нет!
Никого не надо.
Друг придет – подай обед,
Чин блюда, порядок...

Я, сварливая сорока,
Жить останусь одиноко:
И за стол чужой не сяду,
И гостей встречать не надо!

Орус тилге В. Бочкарев
көчүргөн

Јурукары Сергей Дыковтын

ЧӨРЧӨК

(Күлөр Тепуков)

Кышкы узун энгирде –
Чычкандар жылу айлында.
Эне чычкан бачымдап,
Курсак азат, шакпырайт.

Ада чычкан орында
Эки кичинек уулына,
Боромой ло Тартышка,
Чөрчөк чүмдеп отурат.

Эки оогош чычканак
Эптү отурып алгылайт.
Кулактарын талбайтып,
Табыш жоктон уккулайт.

Адазы болзо чөрчөгин
Араайынан куучындайт.
Бастыра бар түбекте
Жалку кискени бурулайт.

Саяна Темееванын журугы

«Жалку кiske журтаган...» –
Чөрчөк мынайда башталган.
«...Ол жаантайын уурданган,
Ээзине макалду сабаткан...».

Боромой ло Тартышка
Мындый чөрчөк жараган.
Колдорула чабынып,
Тоолонып экү каткырган.

- Онон ары не болгон?
Куучындазаар, адабыс.
Мындый жакшы солуннап
Уча берди уйкубыс.

- Эртен энгир киргежин,
Улалтарым чөрчөгим.
Эмди тым жадыгар,
Уйуктагар, балдарым.

Жараш түш көрүгер,
Ого сүүнип жүрүгер.
Жаман, калжу кiske
Керек беди биске.

Бу бичикти өңдү журуктарла кееркедеринде жаан
жөмөлтө-болужын жетирген Алтай Республикада
«Единая Россия» партиянын бөлүгине -
жаан алкыш-быйан!

**“Чымыл-Кынгылдаак айылдап келди Алтайга”
(Муха-цокотуха в гостях на Алтае)**

Редактор-составитель Күлер Тепуков
Вёртска Эрмек Тепуков

РОО «Азатпай»

Формат 84x108 1/16.
Печать офсетная. Бумага офсетная. Усл. п.л. 8
Тираж 1000.

Отпечатано в ООО “Горно-Алтайская типография”
649000, г. Горно-Алтайск, пр. Коммунистический, 35.